

NEKA ZADARSKA GOSPINA SVETIŠTA U SREDNJEM VIJEKU

Petar RUNJE, Ogulin

Na području zadarske nadbiskupije nalazile su se brojne župne (seoske) crkve posvećene Blaženoj Djevici Mariji. U srednjem vijeku, primjerice, zabilježene su u selima Tukljača, Račice, Trščani, Zablaće, Karin, Bicina, Nadin i drugdje. Većina je sela u zadarskom zaleđu tijekom rano-ga novog vijeka nestala u vihoru osmanlijskih osvajanja i ratova. Na osnovi postojećih saznanja historiografije i izvornih vrela iz Državnog arhiva u Zadru (poglavito fonda Spisi zadarskih bilježnika) autor ukazuje na postojanje kulta Blažene Djevice Marije u zadarskoj okolini u sred-njovjekovno doba. Poglavito su obrađene crkve u mjestima Sikovo, Zablaće i u neposrednome zadarskom predgrađu.

Uvod

Početak novoga vijeka Vinko Pribojević, dominikanac, Hvaranin, govori nam o običaju koji je vladao u njegovo vrijeme kao i u srednjem vijeku iz kojega su tek izišli ovim riječima: »No koliko razum i zahvalnost, toliko potreba i običaj, koji su odobrili valjani muževi, traži, da kršćani pozivaju u pomoć Bogorodicu Djevicu Mariju. Zato te, predobrostiva i više nego riječima možemo iskazati premilostiva Blažena Marijo, u poniznoj pobožnosti molim, da mi svojim molbama kod svog svemogućeg sina izradiš snagu, izoštriš um, razriješiš usta i ojačaš moć govora, da bih uz pomoć njegove milostive velikodušnosti pred toliko uglednim skupom muževa mogao ugodnim i istinitim govorom ukratko iznijeti, koliko je obilje osobitih, spomena vrijednih darova dao on slavenskom rodu u stara vremena i koliko mu obilje podjeljuje bez prestanka iz dana u dan.«¹

Na kraju srednjega vijeka Jerolim Vidulić (†1499.) svećenik i zadarski javni bilježnik, prevodi s latinskoga na hrvatski jezik molitvu Majci Božjoj. Molitva u starome hrvatskom jeziku s kraja 15. stoljeća glasi ovako:

¹ Vinko PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Priredio za tisak Grga Novak. Preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, Zagreb, 1951., str. 163.

»Zdrava Divo od Div cha nosi sincha stvoriteglia fsih: slatka
maicho zdrava. Zdrava blazenize zvizdo presuitla Divo
p(re)cista humigliena ma(icho) Maria pohvagliena /i nesrecenim zudom stuorena/
(i zudnovato i tachoge prizudno ucignena)
Isusa nebescoga milostiu. Milost visgnega
boga mochinoga ituco gie nescignenoga craglia craglif
ti iesi puna. Puna iesi slatocosti: puna lipote, cha jesi bres
griha: tebe obra gospodin. Gospodin cragl slaue i studenaz
milosardia: otaz iedinstua m. budi s tobom. S tobom stalno kragluese
glubavi u tebi bi puti cistochia: sfacha svitlost isvidienja
Blagoslovglena divo studenze cistvi i pozatie ...
zastnuglenia sfih carstianof iesi ti
Ti iesi diva blazena cragluiuchee i netacnuta vazda
proslavljena meiu zenami. Meiu sfimi zenami blazena tvoi dragi sinach blagoslovglien
amen.«

I na kraju bilježi (po sadržaju bolje bi stajalo na početku) upozorenje: »Chi illi cha goder
ovu sdola pisanu molitvu bogoglubno prid
zlamignem blazene dive budet govoriti: tri dni paruo
gnega od sega svita p(r)iminutia blazena diva (cacose
govori) hochiemuse naponoch uchaxati muse napomoch hochieu.«²

Marko Marulić u podužoj pjesmi u čast Bezgrešnog Začeca Bl. Dj. Marije ovako započinje:

»O zvizdo svih liplja, Majko Divo čista,
tvom nebo i zemlja čistinjom procvita.

Na pomoć te zovu, milost daj ku prosim,

Nek t' pisam ovu od začetja složim.«³

Svaki na svoj način pokazuje i očituje vjeru u Marijinu pomoć i zaštitu. Oni joj se obraća-
ju s velikom ljubavlju i povjerenjem.

Vjeru i povjerenje u pomoć i zagovor Blažene Djevice Marije vjerni je puk njegovao, po-
državao i očitovao: molitvom, izgradnjom kapela, crkava, pravljenjem slika, oltara, orga-
nizacijom bratovština posvećenih Blaženoj Djevici Mariji. Duhovnici su propovijedali,
poučavali i molili, vjerni je puk molio, književnici i pjesnici pisali su i pjevali, umjetnici
su stvarali velebna djela čast u Gospinu čast. Tu svoju vjeru, odanost i povjerenje vjerni-
ci su očitovali brojnim hodočašćima.

Bila su im poznata Gospina svetišta širom Europe, a nije nedostajalo ni svetišta u našim
gradovima i selima.

Na temelju arhivskih podataka možemo pokazati da su krajem srednjega vijeka vjernici
pokazivali veliku odanost i pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji u Zadru. Jedan od

---

² PAZ, SZN, Jerolim Vidulić, sv. I, svešč. 5.

³ Marko MARULIĆ, *Počinje pisan bogoljubna na slavu i poštenje Božje i prečiste dive Marije od začetja Isusova*, u: Josip MIHOJEVIĆ, *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu*, Zagreb, 1994., str. 62.

pokazatelja jesu i brojna hodočašća organizirana sa širega zadarskog područja kao i iz samoga Zadra u Gospina svetišta širom Europe.

Vjernici iz Zadra i njegove okolice išli su u Loreto mnogo prije nego nam to pokazuju arhivski podaci zabilježeni u samom Loretu.⁴ U zadarskom arhivu imamo potvrde u oporukama iz trećeg desetljeća 15. stoljeća da su neki vjernici ostavljali novac da netko pođe na hodočašće u Loreto.⁵

U Asiz su išli posjetiti baziliku sv. Franje, ali i baziliku sv. Marije Anđeoske, osobito u kolovozu, jer se tamo posebno slavilo 2. kolovoza, kada je bilo porcijunkulsko proštenje – Gospa od Anđela.⁶

Godine 1456. Franica, žena Antona Jurulića, u oporuci određuje da se na račun njezine ostavštine pošalje po jedna osoba u nekoliko marijanskih svetišta: jedna Sv. Mariji u Racanati, jedna Sv. Mariji u Ninu, jedna Sv. Mariji u Trogiru, zatim neka se rekne 40 sv. misa u Sv. Mariji kod Maslina u Zadru.⁷ Magister Jakov Rizo pok. Nikole, stanovnik Zadra, 12. siječnja 1452. primio je iz oporuke pok. Gibelina Ciuminija novac da pođe na hodočašće Sv. Mariji u Firencu, Sv. Antonu »de Vigono« i Sv. Mariji u Racanati. To je odredio pokojnik, jer sam nije mogao ispuniti svoje zavjete za vrijeme života, pa želi da netko to obavi na račun njegovih dobara, tj. da se hodočasnik isplati.⁸

Gdje se nalazilo marijansko svetište »in Cahe«, gdje se pokazuje roba slavne Djevice, nije nam poznato. Je li to u Njemačkoj ili negdje u Italiji ili Francuskoj? Kod bilježnika se pojavljuje u prvoj polovini 15. stoljeća.⁹

Zadrani su hodočastili i u domaća Gospina svetišta izvan zadarske nadbiskupije, kao što su Sv. Marija u Ninu, Sv. Marija u Trogiru, Gospa Trsatska i drugdje. Osobito rado hodočastili su na Trsat. U oporukama su često ostavljali dio imanja ili novca da se netko pošalje na hodočašće na Trsat i pomoli se Gospi Trsatskoj za ispokoj duša oporučitelja i njihovih pokojnih.¹⁰

⁴ Giuseppe SATARELLI, »Štovanje Majke Božje Loretske te prisuće Hrvata u Loretu«, u *Dometi* 1, 2, 3, Rijeka, 1991., str. 59ss.

⁵ PAZ, SZN, Theodorus de Prandino, sv. VI, svešč. 1, fol. 12, 18. VIII. 1427. Gospođa Mandalena, udova pok. Šimuna Fanfogne, određuje da se pošalje jedna osoba k Svetom grobu u Jeruzalem, jedna k Sv. Jakovu u Galiciju, jedna u Rim, jedna u Asiz. »Et unum hominem Stam. Mariam Deloreto pro anima sua et omnibus suis expensis ...«

⁶ Lijep broj naših hodočasnika zapaža se u Asizu, i to baš u kolovozu, kada su neki prisustvovali ili sami dali sastaviti pokoji službeni spis. Usp. Cesare CENCI, *Documentazione di vita assisana 1300 – 1530*, Grottaferrata (Romae), sv. I, 1974., sv. II, 1975., i sv. III, 1976.

⁷ PAZ, SZN, Nicolaus de Benedictis, sv. II, svešč. 4, 27. V. 1456.

⁸ PAZ, SZN, Johannes de Calcina, sv. IV, svešč. 6, fol. 2, 12. I. 1451/52.

⁹ PAZ, SZN, Nicolaus de Benedictis, sv. II, svešč. 3, 3. XII. 1442. Tako određuje Agnezina, kći pok. Grge Hreljina u Zadru: »Item voluit et ordinavit dari unum ducatum auri in auxilium uni persone ire volent ad Sanctam Mariam in Cahe ubi ostenditur interula Virginis Gloriose.« Jedno svetište Majke Božje nalazi se u Njemačkoj, koje posjećuju naši hodočasnici krajem 14. stoljeća. Tako Negoda, udova pok. Dragoslava iz Like, stanovnica Zadra, želi ići na hodočašće zbog svojih grijeha »Ste Mariae Virginis in Alemania«. Usp. PAZ, SZN, Articutisu de Rivignano, sv. I, svešč. 1, 10. V. 1384.

¹⁰ Katkad se za Trsat upotrebljava termin »Sersat« a katkad »Flumine«, pa čak i kod istog bilježnika. PAZ, SZN, Nicolaus de Benedictis, sv. II, svešč. 1, fol. 2, 31. VII. 1437, u oporuci Zadrana Šimuna stoji »... una alia persona ad Sanctam Mariam de Sersat ...« U oporuci Pavla, sina Ratkova, stoji »Item reliquit ecclesie Ste Marie de Flumine unum ducatum aureum pro anima sua ...« (PAZ, SZN, Nicolaus de Benedictis, sv. II, svešč. 1, fol. 5, 1. XI. 1447.).

U samom gradu Zadru bilo je nekoliko crkava posvećenih Blaženoj Djevici Mariji a gotovo u svim zadarskim crkvama nalazio se oltar, slika ili kip njoj u čast.

Crkve posvećene Blaženoj Djevici Mariji u srednjem vijeku

Na području zadarske nadbiskupije bilo je mnogo župnih (seoskih) crkava posvećenih Blaženoj Djevici Mariji. Tako je u srednjem vijeku bilo u selima: Crnogošćini, Tukljači, Račici, Trščanima, Zablaću, Praskviću, Karinu, Lapcu, Bicini, Nadinu, Kjakavcima, Škorobiću¹¹ i u mnogim drugim. Većina ovdje spomenutih sela nestala je i uništena tijekom novoga vijeka. Za neka od nestalih sela ne možemo niti približno odrediti lokaciju gdje su se nalazila, barem ne za sada.

Čini se da je Gospinih crkava bilo mnogo više na kopnu nego na otocima. Na otocima je više crkava posvećenih svecima: apostolima, mučenicima, djevicama iz prvih kršćanskih stoljeća. Crkve posvećene Blaženoj Djevici Mariji u Zadru potječu iz kasnijih stoljeća srednjega vijeka, a svetačke su vjerojatno odraz najranijeg kršćanstva i vremena pokrštavanja stanovništva na našim prostorima. Dosta je Gospinih crkava u samom Zadru: Sv. Marija Velika, Sv. Marija benediktinska, Sv. Marija Bongaudio, Sv. Marija od Mira, Sv. Marija pustinjaka, Sv. Marija – Stomorica, Sv. Marija na Kampu. A u gotovo svim crkvama, posebno većim, nalazio se pokoji oltar ili slika Blažene Djevice Marije.

Sve je to odraz odanog štovanja i svjestan izričaj vjere srednjovjekovnoga čovjeka. Vjera i pobožnost očitovali su se u vidljivim pojavama. Nastajale su pojedine crkve i crkvene zajednice – župe. Nakon 12. stoljeća ili od vremena sv. Bernarda buja pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji. To štovanje širilo se i davalo pečat pobožnosti svih staleža i redova, puka i klera, Crkve općenito.

Neke crkve posvećene Gospi postale su prava svetišta.

Gospa Sikovska

U srednjem vijeku crkva u selu Sikovo bila je posvećena Majci Božjoj. Tijekom 15. i sve do polovine 16. stoljeća poznati su nam svećenici koji su službovali u selu kao župnici i kapelani.¹² Zanimljivo je što je župnik »dom Mati Kapitanić s Vrane« zapisao na nepotpuno sačuvanom primjerku Prvotiska misala iz godine 1483. s obzirom na ovu crkvu. Naime on piše 1531. i veli da je prošlo stotinu i tri godine kako je pokojni Šimun Detrišić bogato obdario crkvu »blažene Gospoe Sikovske« i poziva sve buduće župnike i kapelane

¹¹ Ovdje nabrojena sela nisu sva spadala pod zadarsku nadbiskupiju u srednjem vijeku.

¹² Godine 1450. Grgo svećenik i kapelan u Sikovu plaća dotu Šimunu Baniću, zaručniku svoje sestre Vladne (PAZ, SZN, Johannes de Calcina, sv. II, svešč. 3, fol. 11, 25. X. 1450.). Stjepan Vuković, svećenik »parochianus ville Sicovo«, prodaje Kuzmi Zadrizliću, svećeniku, dva i pol gonjaja zemlje u Hrašćanima (PAZ, SZN, Nicolaus Benedictis, sv. II, svešč. 1, fol. 16, 19. I. 1455./56.). Slijede svećenici Matej, Pavao, Matej i Bartol. Godine 1457. Šimun Detrišić, zadarski plemić, moli kod Svete Stolice trajni patronat za sina Jurja, nad crkvom sv. Marije u Sikovu koju je on sagradio. Usp. ARHIVIO VATICANO SECRETO, Suppl. Vol. 542, str. 36r-v., 5. VIII. 1457.

neka se trajno sjećaju u molitvama pok. Šimuna Detrišića i njegovih pokojnih.¹³ To nije obična crkva, to je svetište kao što su: Gospa Sinjska, Gospa Trsatska, Gospa Bistrička, Gospa Olovska, Gospa od Otoka i druga svetišta posvećena Blaženoj Djevici Mariji.

Svetište Gospe Sikovske palo je u zaborav jer nakon turskog zauzimanja nije bilo kontinuiranog života kršćana na tom prostoru. Kasnijim naseljavanjem i dolaskom novoga pučanstva nije bilo moguće oživjeti zaboravljenu i zamrlu tradiciju.

Gospa Zabratska

Srednjovjekovno svetište Gospe Zabratske u području Vrane spominje se u pojedinim spisima i u novom vijeku, ali je danas posve iščeznulo, nestalo, zaboravljeno. Možda bi ga trebalo tražiti u jednom sasvim neobičnom svetištu i slavljenju koje se održava u području Vrane u prvim danima srpnja, kada se uz brojne vjernike slavi poznata Nepoznata »Sveta Nediljica«.

U 17. stoljeću u opisu vranskoga područja govori se o lokalitetu i crkvi »Madona di Zablatichie« (Gospa Zabratska).¹⁴ Luka Jelić, opisujući ruševine Crkvine kod Vranskoga jezera, veli: »Po ispravama XVII. i XVIII. vijeka to je zablacanska crkva sv. Marije«.¹⁵

U srednjem vijeku znamo da je tu bila župa i župna crkva posvećena sv. Mariji. Imamo zabilježena i imena nekih svećenika koji su tu tijekom 15. stoljeća bili župnici.¹⁶ Da je crkva sv. Marije u Zablacu bila veoma štovana, pravo svetište Majke Božje, imamo više potvrda.

Krajem 15. stoljeća vjernici u oporukama u Zadru često žele da na račun njihovih dobara netko hodočasti Gospi Zabratskoj. Lucija, udova Radašina, stanovnica Zadra, 30. travnja 1483. oporučuje da jedna osoba ide na hodočašće i posjeti uz neke druge hodočasničke crkve i crkvu sv. Marije u Zablacu.¹⁷ Godine 1494. Ljuba, udova pok. Rade, želi da se na račun njezinih dobara pošalje jedna osoba na hodočašće sv. Mariji »de Xablattia«.¹⁸ Također Šimun, pok. Leonarda de Zanina, Zadrani, određuje da se na račun njegovih imanja pošalju osobe u različita svetišta a jedna osoba u crkvu sv. Marije Zabratske.¹⁹ Dapače vjernici iz Zadra sjećaju se zabratske crkve i u naravi. Tako Ser Alberto leži bolestan u Zadru i odlučuje u oporuci neka se iz njegove imovine crkvi sv. Marije u Zablacu nabavi

¹³ Josip TANDARIĆ, »Još jedan odlomak Prvotiska misala iz godine 1483«, u: *Slovo*, br. 25–26, Zagreb, 1976., str. 389ss.

¹⁴ NAUČNA BIBLIOTEKA ZADAR, Br. inv. 16530 Ms 459, Simon GLIUBAVAZ, *Storica Disertazione del Contado e Territorio di Zara*, str. 112.

¹⁵ Luka JELIĆ, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, Zagreb, 1898., str. 85ss.

¹⁶ Svećenici od godine 1433. do 1540.: Toma 1433. i 1443., Nikola 1450., Andrija 1453. i 1456., Jakov Jugovinić 1478., Jakov Mazomanić 1487., 1489. i 1493., Martin, Andrija i vjerojatno i drugi kapelani u crkvi sv. Marije u Zablacu.

¹⁷ PAZ, SZN, Franciscus Minutius, sv. I, svešč. 1, 30. IV. 1483. »... et unam personam ad S. Mariam de Xablattie ...«.

¹⁸ PAZ, SZN, Antun Barba, sv. IV, Op. br. 22, 18. IV. 1494.

¹⁹ PAZ, SZN, Antun Barba, sv. IV, Op. br. 56, 22. I. 1497. »ad ecclesiam Sancte Marie de Xablattia«.

jedan paramenat (crkveno odijelo) i neka se dade svećeniku za svete mise. Svećeniku Jakovu u Zablaću ostavlja neke posjede.²⁰

Mislim da nismo daleko od istine ako s ovim srednjovjekovnim svetištem povežemo i današnje slavljenje ili proštenje tzv. »Svete Nediljice u Vrani«. Vlado Cvitanović tvrdi da »Sveta Nediljica« u zadarskom okružju nije nikakva svetica mučenica ili neka druga svetica, nego Blažena Djevica Marija – svetište Majke Božje.²¹ Ipak bi trebalo istražiti koju se tajnu vjere, s obzirom na Blaženu Djevicu Mariju, slavilo nekoć u ovom (i ovim, jer ih je mnogo u području Zadra) svetištu. Čini mi se da je najbliže pomisliti da je to rođenje Blažene Djevice Marije, ali može biti i neka druga kršćanska tajna povezana s Majkom Božjom. Budući da se slavi u srpnju, nije li Prikazanje Blažene Djevice Marije u hramu? Rekao bih da »Sta Dominica« nije ni Uznesenje Blažene Djevice Marije, nego bih radije rekao da je to tajna vjere vezana uz najranije razdoblje života Majke Božje.

»Madonina« u svetom Ivanu u Zadru

Do danas je ostao pojam svetišta »Madonina« pokraj Zadra u crkvi sv. Ivana. Redovnici franjevci trećoredci glagoljaši posjedovali su ovaj teren i ovaj samostan od početka 15. stoljeća, a pokraj crkve sv. Ivana Krstitelja trajno su nastanjeni od druge polovine 14. stoljeća.²² Crkva sv. Ivana Krstitelja (često oslovljena heremitarum) i crkva »Sta Dominica« bile su u neposrednoj blizini. Nekada se veli u području Sv. Ivana ili »Ste. Dominicae«.²³ Još početkom ovog stoljeća sama crkva sv. Ivana Krstitelja imala je, čini se, čak glavni naslov Rođenje Bl. Djevice Marije, kako to donosi Šematizam zadarske nadbiskupije a Sv. Ivan ostao je popularni naslov.²⁴

U Sv. Ivanu danas se slave dva crkvena naslova. Jedan je Sv. Ivan Krstitelj (24. lipnja) a drugi je Madonina ili Rođenje Blažene Djevice Marije, Mala Gospa (8. rujna). Kako je i zašto do toga došlo?

Redovnici su za vrijeme turskih napada na Zadar u 16. stoljeću iselili iz Sv. Ivana (1537.) na neko vrijeme. Zadržali su crkvu, zidine – kuću – samostan, posjede i držali imanje koje su obrađivali i držali težake. U 18. stoljeću u samostanskim knjigama izdataka i primitaka Sv. Mihovila, nekoć Sv. Ivana u gradu, kod obavljanja nekih radova kod Sv. Ivana, taj lo-

²⁰ PAZ, SZN, Antun Barba, sv. IV. Op. br. 10, 28. II. 1493.

²¹ Vlado CVITANOVIĆ, »Bratovštine grada Zadra«, u: zborniku *Zadar*, Zagreb, 1964., str. 457–470. U bilješci 30. piše: »U Vrani (kod Biograda) i Božavi (Dugi otok) postoje zavjetne crkvice sv. nedilje, tj. posvećene D. Mariji, ne nekakvoj posebnoj svetici sv. Nedilji, kako to mnogo neispravno drže«.

²² Petar RUNJE, *Prema izvorima*, Zagreb, 1990.

²³ PAZ; SZN, Articutus de Rivignano, sv. III, svešč. 8, 24. XII. 1402. Zemlja se nalazi »in districtu Jadre in confinio ecclesie Sti. Johannis Baptiste sive Ste. Dominice infra hos confines ...« Toma Radilović iz Vrane 25. listopada 1408. prodaje dva gonjaja zemlje svećeniku i kanoniku zadarskom Jurju Albanensi »rectori ecclesie Sti Johannis Baptiste fundate iuxta ecclesiam Ste Dominice« (PAZ, SZN, Articutus de Rivignano, sv. III, svešč. 10, 25. X. 1408.). Ratko, mornar u Zadru, 9. studenoga 1401. prodaje zemlje dozvolom Bartola de Milano pokraj Sv. Ivana, a zemlja se nalazi »in confinio Sti. Johannis Baptiste prope sanctam Dominicam« (PAZ, SZN, Vannes qu. Bernardi de Firmo, sv. I, svešč. 2, 9. XI. 1401.).

²⁴ STATUS personalis et localis archidiocesis Jadertinae ineunte anno domini 1911, Zadar, 1911., str. 121: »... eidem pertinet etiam Capella Nativitatis B. M. V., vulgo S. Giovannino extra muros, ubi olim Conventus hujus Ordinis extabat ...«.

kalitet često nazivaju »kod Gospoje« ili »Gospe«. ²⁵ U 15. i 16. stoljeću u neposrednoj blizini crkve sv. Ivana izvan Zadra, gdje su se nalazili redovnici franjevci trećoredci glagoljaši, bila je crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji pod nazivom »Sta Dominica«. U toj crkvi oni su često služili sv. mise po želji vjernika. Pokraj nje vjernici su se i pokapali. Tu je bio i novi hospital. Crkvice se nalazila jugozapadno od crkve sv. Ivana Krstitelja, a nalazila se u prostoru između crkve sv. Križa i crkve sv. Ivana Krstitelja. ²⁶

Kad je knez Ivan Karlović u kolovozu 1521. došao u Zadar, nije ušao u grad, nego se zadržao u predgrađu u crkvi Bogorodičinoj, u samostanu kod redovnika. Grgec misli da je to ona ista crkva gdje se zadržao i 1514. – Majke Božje izvan gradskih zidina u predgrađu. ²⁷ To je bilo svetište u kojem su ga primili redovnici. Dobro je sjetiti se da 1527. u predgrađu gotovo da i nema nikoga više osim fratara glagoljaša. ²⁸ A i oni su za nakon nekoliko godina iselili u grad kod Sv. Silvestra, tj. Sv. Ivana u gradu. Ivan Karlović ostao je kod redovnika u Bogorodičinoj crkvi možda i stoga jer su mu neki od tih redovnika bili dobro poznati. Naime 1470. redovnici trećoredci glagoljaši kod zadarskog su bilježnika čak nazvani fratri Ličani (fratres de Licha). ²⁹ Godine 1452. na kapitolu franjevac trećoredaca u Zadru nalaze se fra Toma iz Bužana, provincijal; fra Martin iz Zadra, fra Stjepan iz Hrvatske, fra Mihovil iz Like, fra Pavao iz Gacke, fra Franjo iz Bužana i fra Jeronim iz Paga. Osim fra Martina i fra Jeronima, svi su drugi praktično bili sa šireg područja Like. ³⁰

Fratri su tijekom dugih stoljeća držali posjed, crkvu i samostan kod Sv. Ivana. Nakon nestanka crkve »Ste Dominice« ili Rođenja Blažene Djevice Marije, oni su sačuvali i taj naslov i svečano ga slavili do najskorijih dana u crkvi sv. Ivana. ³¹ Velika je šteta što je taj blagdan baš u naše dane spao na najniži stupanj slavljenja u Sv. Ivanu. Držim da je to zbog nepoznavanja prošlosti, tj. 19. stoljeća. Otac Josip Dujmović (†1884.) svim je silama nastojao da taj časni objekt ostane u doličnom stanju i da se 8. rujna, blagdan Rođenja Blažene Djevice Marije, slavi s najvećim mogućim slavljem i poštivanjem. ³² I slavljenje se održavalo sve do najnovijih dana, da bi danas tiho, nezapaženo iščeznulo. Gubitak je to i osiromašenje vjernika i pobožnosti.

²⁵ ARHIV SAMOSTANA SV. MIHOVILA – ZADAR, Primitci izdaci, knjiga 3., 1575.–1790.

²⁶ Usp. Petar RUNJE, *Prema izvorima*, Zagreb, 1990.; ISTI, »Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani«, u: *Radovi HAZU* sv. 39, Zadar, 1997., str. 81–116, posebno str. 92s.

²⁷ Petar GRGEC, *Hrvatski Job*, Zagreb, 1932., str. 73 i 51.

²⁸ Šime LJUBIĆ, *Commissiones et relationes Venetae*, sv. I, Zagreb, 1876., str. 218. U predgrađu, u hospitalu sv. Lazara, nalazi se 12 osoba, tri osobe na posjedu obitelji Benja i »Li frati del monastero de s. Zuanne 7« (osoba).

²⁹ Usp. Petar RUNJE, *nav. dj.*, str. 21.

³⁰ PAZ, SZN, Johannes de Calcina, sv. IV, svešč. 6, 17. VII. 1452.

³¹ Blagdan Male Gospe, 8. rujna, svečano se slavio u Sv. Ivanu sve do osamdesetih godina ovoga stoljeća.

³² ARHIV SAMOSTANA SV. MIHOVILA – ZADAR, Knjiga upozorenja 1852–1883. Na više mjesta nalazi se primjedba i preporuka oca Josipa da redovnici sa svom pažnjom paze Sv. Ivana, tj. Madoninu da ne bi netko drugi preuzeo neku inicijativu i vlasništvo nad crkvom dok provincija ne dobije veći broj zvanja.

Gospa kod Maslina

Svetište Majke Božje Gospe kod Maslina, na periferiji Zadra, ima dugu prošlost među zadarskim svetištima Majke Božje, koju možemo slijediti na temelju dokumenata. Spomen ovoga svetišta seže u početke 13. stoljeća. Tijekom dugih stoljeća posjećivano je i u njem se na osobit način slavila i štovala Blažena Djevica Marija. Pokraj svetišta u više navrata živjeli su redovnici, pustinjaci i pazili crkvicu.³³ U srednjem je vijeku pokraj nje živjelo u isto vrijeme i po nekoliko svećenika, a bila je i beneficij kojega su beneficijati nastojali držati u doličnom stanju.³⁴ U bilježničkim spisima često se spominje kao lokalitet gdje su se nalazile zemlje, vinogradi, masline pojedinih vlasnika, a spominje se i kao svetište Majke Božje. Svetu Mariju kod Maslina posluživali su eremiti i svećenici glagoljaši. Nekada su tu stanovala i dvojica svećenika ili svećenik i pokoji eremit, kako je već bio običaj. Na taj način crkva je bila dobro održavana. Bianchi iz godine 1502. spominje nadgrobnu ploču svećenika Storarića, koji je duže vremena tu živio i djelovao i dobro popravio i uredio crkvu.³⁵ Godine 1454. crkvu sv. Marije kod Maslina posluživali su svećenici Nikola Zubčić i Petar »dicti Petrus«, koji daju dozvolu da obrađivači zemalja Sv. Marije kod Maslina mogu prodati drugim obrađivačima neke zemlje koje se nalaze u blizini Sv. Ivana pokraj luke, a vlasništvo su crkve sv. Marije kod Maslina.³⁶

Svećenik Martin i Ivan Birboevich, eremit, kod Sv. Marije »ultra portum«, kao izvršitelji neke oporuke, prodaju posjede iz dotične oporuke s drugim izvršiteljima oporuke.³⁷ U oporukama se nekada određuje da netko čak bosonog ide iz Zadra do svetišta Gospe kod Maslina.

O ovom svetištu postoji zaista mnogo podataka u bilježničkim spisima srednjega vijeka. Njegova duga povijest i velika uloga u životu zadarske crkve jest i osobit odraz pobožnosti zadarske crkve prema Blaženoj Djevici Mariji. Ovo svetište zaslužilo bi svestraniju obradu i prezentaciju.

Neke podatke donio je otac Ante Crnica u svojem poznatom djelu, kao i Bianchi, a i drugi koji su pisali o povijesti srednjovjekovnoga Zadra.³⁸

³³ Crkva je u 14 stoljeću često oslovljavana i kao crkva sv. Marije pustinjaka. Godine 1388. Mihovil Konjevođić, pok. Mateja, prodaje Merdeši pok. Ostoje zemlje s 15 maslina »ultra Barcanum Sti Jacobi prope ecclesiam S. Marie heremitarum« (PAZ, SZN, Petrus de Sercana, sv. II, fol. 28, 31. III. 1388.).

³⁴ Godine 1432. rektor i upravitelj crkve Petar Dragonić, arhiprezbiter zadarski, daje neke zemlje Petru Krešavi, opatu Sv. Krševana uz uvijete podavanja i budućim rektorima s tih zemalja (PAZ, SZN, Theodorus de Prandino, sv. IV, svešč. 5, 7. VI. 1432.).

³⁵ Matej Storarić, svećenik i kanonik zadarski »et plebano S. Marie infra olivaria ultra portum« 1492. prima dva gonjaja zemlje od Lucije, žene Marka Medojevića u Zadru (PAZ, SZN, Johannes Philippus Raymondus, sv. I, svešč. 1, 1. I. 1492.). Zadarski kanonik Matej Storarić piše oporuku 4. siječnja 1502. i želi da ga pokopaju u grobnici koju je sam dao napraviti u crkvi sv. Marije kod Maslina (PAZ, SZN, Johannes Philippus Raymondus, sv. I, svešč. 3, 4. I. 1502.).

³⁶ PAZ, SZN, Simon Damiani, sv. III, svešč. 4, fol. 13, 7. IX. 1454.: »Nicolaus Zaffarich marinarius habitator Jadre per se suosque heredes cum voluntate et consensu presbiteri Nicolai Zubcich presbiteri Petri dictus Petrus servientibus ecclesie Ste Marie de Olivariis ultra portum ...«

³⁷ PAZ, SZN, Johannes de Calcina, sv. V, svešč. 7, fol. 5, 19. X. 1456.

³⁸ Ante CRNICA, *Hrvati i Marija* (Nacr djela Gospina Hrvatska), Zagreb, 1953. (Ciklostil, str. 90), i Carlo Fed. BIANCHI, *Zara Cristiana*, sv. I, Zadar, 1968.

Gospa kod Hrasta

Na zemljopisnoj karti iz 1688. nalazi se toponim pod naslovom »Madona di Roveri«.³⁹ Taj lokalitet možemo sa sigurnošću locirati kod Babinduba. Nisam zapazio da je o ovom toponimu nešto više napisano i da je netko pokušao reći što bi to bilo u svjetlu povijesnih, arhivskih dokumenata.

Na karti koja prikazuje Zadar i okolicu, koju, kako misli Petricioli, treba datirati oko godine 1525. i 1527., prema gradovima koje su u to vrijeme Turci već zaposjeli, u zaleđu Zadra prema Zemuniku nema nekih napisa osim negdje između Zadra i Zemunika »boschi« a prema Zemuniku vidi se neka tvrđava.⁴⁰ Ako je na karti iz 1688. negdje na tom prostoru označena crkva »Madona de Roveri«, nije li to svetište Blažene Djevice Marije na posjedu nekoć samostana sv. Marije, gdje je bilo više od 40 ždrijebova, a to znači poprilično veliko naselje.⁴¹ Imalo je i svoju crkvu, za razliku od toponima i naselja sv. Petra s druge strane polja bliže Bibinjama. A jedno i drugo naselje u dokumentima se naziva Stomorinavas, selo sv. Marije – Stomorinoselo.

Carlo Fed. Bianchi spominje toponim, tj. crkvu posvećenu Blaženoj Djevici Mariji »ad Quercus« i »De Roveri«, i veli kasnije je postala općenito poznata pod nazivom Gospa kod Maslina. Čini se vrlo nevjerojatnim da bi se tamo gdje se nalazila hrastova šuma tako lako sve pretvorilo u masline i nastali maslinici. Toponim »Masline« blizu je Zadra. Obrađivali su ga građani i prigradsko pučanstvo. To je kako smo vidjeli upravo kod Gospe kod Maslina, a toponim gdje su bile hrastove šume treba tražiti negdje na granici astareje.

Godine 1107. samostan sv. Marije u Zadru nabavlja zemlje »in Bravico« u Obrovici i njihov teren seže sve do šume (ad silvas).⁴² Na tom lokalitetu samostan je imao mnogo zemlje i težaka koji su obrađivali samostanske zemlje.

Uz šume nalazi se i obradivo polje i naselje. Još u 17. stoljeću lokalitet se naziva i po šumi i po ruševinama crkve – svetištu – »Madonna della Rovere« i hrvatski naziv Babindub, kako nam to donosi Šime Ljubavac u opisu zadarskog područja.⁴³

Zaključak

Otac fra Ante Crnica navodi četrnaest svetišta posvećenih Gospi u zadarskoj nadbiskupiji. U srednji vijek sežu: Gospa od Masline, Gospa od Blagovijesti, Gospa od Mira, Gospa

³⁹ Ante M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama u Zadru«, u: *Zadar, zbornik*, Zagreb, 1964., zemljopisna karta na stranici 430.

⁴⁰ Ivo PETRICIOLI, »Ikonografija Zadra do pada Mletačke Republike«, u: *Radovi JAZU*, Zadar, br. XI–XII, 1965., str. 497s.

⁴¹ Nada KLAJIĆ – Ivo PETRICIOLI, »Zadar u srednjem vijeku«, Zadar, 1976., str. 379. Ždrijeb ili sors jedinica je seljačkog posjeda (sessio ili selište slavonskih izvora) koja je na zadarskom teritoriju imala oko 32 gonja (ISTI, *nav. dj.*, bilj. 5, str. 379).

⁴² *Codex diplomaticus*, sv. II, Zagreb, 1904. (1107.).

⁴³ »Babindub, cioè rovere della vecchia posta già in costiera della collina un miglio in circa per levante di Malpaga, come lo dimostrano le mura della sua chiesa oggidi conosciuta col nome di Madonna della Rovere« (NAUČNA BIBLIOTEKA ZADAR, Simon GLIUBAVAZ, *Storica Disertazione del Contado e Teritorio di Zara*, str. 79).

Žalosna, Gospa od Zečeva, Gospa od Starog grada – Pag, a Gospa od Snijega u Kukljici spominje se 1514. Mislim da bismo trebali nadodati i ovdje spomenuta i druga svetišta.

Ovdje sam samo pokušao nabaciti pitanje hoće li se naći vrijednih i strpljivih pregalaca oživljavanja i vrednovanja starih zdravih tradicija.

U zadarskoj okolici kao i u samom gradu Zadru bilo je u srednjem vijeku mnogo crkava posvećenih Blaženoj Djevici Mariji ili su imale kapele i oltare posvećene Gospi. Svrha ovoga osvrta nije bila obraditi cijelo pitanje pa niti donijeti obilje podataka s kojima raspolazem u svezi s navedenim svetištima i crkvama.

Ti podaci u PAZ-u zaista čekaju na sretne oduševljene istraživače različitih religioznih tema. Ova tema sigurno je jedna od bolje zastupljenih materijalnim potvrdama i dokumentima. Duhovno ozračje naše prošlosti nije dovoljno obrađeno a neka područja u dosadašnjim istraživanjima nisu ni dotaknuta.

Mariju Majku Kristovu i Majku Crkve vjernici uvijek zdušno slave i štuju. U svim generacijama i razdobljima imala je svoje oduševljene poklonike pa neka i ovaj skromni pogled u prošlost bude tomu poticaj. Nazivana je časnim naslovom »Magna Domina« – Velika Gospa, Velika Gospojina, ali i ne manje časnim i sadržajnim »Parva Domina« – Mala Gospa – Službenica Gospodnja, »Sta Dominica«, »Domina« – Gospa, Gospojica, Gospođica ...

Summary

SOME OF THE SANCTUARIES OF OUR LADY IN THE REGION OF ZADAR IN THE MIDDLE AGES

In the region of the bishopric of Zadar there were many parishes (villages) dedicated to Virgin Mary. In the Middle Ages, for example, sources witness that there were such churches in the villages of Tukljača, Račice, Trščani, Zablaće, Karin, Bicina, Nadin etc. The most of these churches vanished during the early modern times because of the wars with the Ottoman Empire. On the basis of the historiographical works and the relevant unpublished sources from the State archives in Zadar (especially archival fond Records of the notaries of Zadar), author indicates that in the Middle Ages in the region of Zadar existed cult of Virgin Mary. Moreover, he discusses in detail about the churches in the villages of Slikovo and Zablaće, which are in the vicinity of Zadar.